

Олександр Пагіря

ПРОБЛЕМА ЗАКАРПАТТЯ У ПЕРЕГОВОРАХ МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ І ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИМИ КОЛАМИ УГОРЩИНИ (1943–1944 рр.)

У статті розкривається роль фактора Закарпаття у переговорах між представниками ОУН та УПА і угорськими воєнно-політичними колами на завершальному етапі Другої світової війни.

Ключові слова: *Закарпаття, Карпатська Україна, Угорщина, ОУН, УПА, угорська армія, переговори, воєнно-політичні кола.*

Українсько-угорські відносини у ХХ ст. розвивалися та еволюціонували під впливом різних історичних подій і факторів міжнародного життя. Урахування попереднього досвіду в стосунках між двома народами сприятиме кращому взаєморозумінню між українцями та угорцями на сучасному етапі їхніх відносин.

Однією із ключових проблем в історії українсько-угорських відносин у ХХ ст. було визначення державної приналежності території Закарпаття, на якій упродовж багатьох століть спільно проживали українці та угорці. Перебування території краю у складі корони св. Іштвана з перервами від ХІ ст. аж до моменту розпаду Австро-Угорської монархії у жовтні 1918 р. сформували в угорській суспільно-політичній думці стійку історичну традицію, що розглядала територію Закарпаття як невід'ємну складову Угорської держави, ігноруючи при цьому етнічний склад населення краю, переважну більшість якого становили русини-українці, а також їхнє прагнення до возз'єднання зі своїми братами по ту сторону від Карпат. Будь-які спроби поширення на цю територію ідей українського національно-визвольного руху й приєднання Закарпаття до складу українського державного організму в ХХ ст. розглядалися угорськими керівними колами як відкритий замах на історичні права Угорщини на володіння краєм. Створення на території Закарпаття українських державних утворень у формі Гуцульської республіки (1919 р.) та Карпатської України (1938–1939 рр.) і спроби діячів українського національно-визвольного руху приєднати Закарпаття до складу України зазнали невдачі. Події кривавої окупації королівською Угорщиною Карпатської України у березні 1939 р. й подальші гортиські репресії проти активних учасників українського визвольного руху на території краю яскраво продемонстрували безкомпромісність, наполег-

ливість і непоступливість угорців в обстоюванні ними свого права на володіння краєм. Карально-репресивні акції угорського режиму проти активних учасників національно-визвольного руху в Карпатській Україні мали на меті в корені придушити будь-які прагнення закарпатських українців до возз'єднання з Україною і, деформувавши національну самосвідомість, створити міфічний «угро-руський народ», мовно-культурно й політично інтегрований до Угорщини.

Запропоноване автором дослідження присвячене одному із маловивчених аспектів в історії українсько-угорських відносин періоду Другої світової війни — проблемі Закарпаття у переговорах між представниками Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) та угорськими воєнно-політичними колами у 1943–1944 рр. Тематика переговорів між УПА і королівською угорською армією наразі вже певною мірою опрацьована у вітчизняній і зарубіжній історіографії, однак й донині відсутнє комплексне дослідження, яке б висвітлювало роль фактора Закарпаття у цих переговорах. Спираючись на доступну документальну базу і мемуарну літературу, автор спробував реконструювати цей маловивчений аспект в історії українсько-угорських відносин у ХХ ст.

Після окупації угорською армією території Карпатської України відносини між українським визвольним рухом та Угорщиною значно загострились і перебували у стані глибокого антагонізму й ворожнечі. Спроби врегулювання воєнного конфлікту між незалежною Карпатською Україною та Угорським королівством у дипломатичний спосіб через проведення переговорів між урядовою делегацією Карпатської України, очолюваною Ю. Брацайком, та угорським урядом П. Телекі у Будапешті у березні 1939 р. не мали успіху через засліпленість угорських керівних кіл ідеєю відновлення «тисячолітньої держави св. Іштвана» та ігноруванням ними перебування представників карпатоукраїнського уряду в столиці Угорщини у березні–липні 1939 р¹. Жорстокі гортиські репресії проти карпатських січовиків та активних учасників розбудови Карпатської України значно загострили ситуацію в українсько-угорських відносинах.

27 червня 1941 р. Угорщина вступила на боці гітлерівської Німеччини у війну проти Радянського Союзу, а її збройні сили були втягнуті у бойові дії на східному фронті. Через вступ у німецько-радянську війну начальник угорського генштабу Г. Верт запропонував угорському уряду один із рецептів вирішення «українського питання» в Угорщині. У своєму посланні до угорського прем'єр-міністра Л. Бардоші він писав про необхідність депортації всього неугорського населення (у тому числі й закарпатських українців) з території Закарпаття на окуповану угорськими військами південну Галичину. Г. Верт намагався довести угорському уряду, що в основі участі Угорщини у війні на боці Третього Рейху має бути питання про переселення

карпатських українців в Україну. Однак угорські політичні кола не наважилися реалізувати цей радикальний план угорського військового командування².

Організація українських націоналістів (бандерівців), що розгорнула активну підпільну боротьбу на західноукраїнських землях, розглядала територію Закарпаття як невід'ємну складову майбутньої Української держави. Зокрема у політичних постановках Другого Великого Збору ОУН(б) у Кракові у березні–квітні 1941 р. відносно проблеми Закарпаття зазначалось: «У Закарпатській Україні ОУН змагає до розбудови політичної сили Українського Народу та до прилучення Закарпаття до Української Держави»³. Програму діяльності ОУН на Закарпатті конкретизовано у постановках Другої конференції ОУН у квітні 1942 р.: «На терені Закарпаття ми ведемо політичну революційну боротьбу проти безпосереднього займанця (малась на увазі Угорщина — О.П.), усіляких вислужників (угрорусів, москвофілів тощо) і германофільства. Ми виробляємо там зрозуміння, що доля Закарпаття залежатиме від долі Києва, прагнемо вкорінити в народі ідею — соборництва і виховати серед мас почуття цілоти українських земель та зокрема ваги Осередніх та Східніх Українських Земель. Ми змагаємо за піднесення політичної активності народу та вироблення відповідності чужим впливам на всіх ділянках життя Закарпаття»⁴.

Наприкінці 1939 р. — на початку 1940 р. заходами ОУН(б) на території окупованого Угорщиною Закарпаття було відновлено мережу націоналістичного підпілля, діяльність якого мала антиугорський характер. До початку війни крайова ОУН(б) Закарпаття, очолювана А. Цугою («Дуб»), зосередила свою увагу передусім на організаційній розбудові підпільних структур і пропагандистській діяльності антимадярського спрямування. У першій половині 1942 р. угорська військова контррозвідка і жандармерія провели масові арешти у середовищі підпільних ланок ОУН на території краю. У липні 1942 р. на трьох судових процесах угорського військового трибуналу у Ковнері більшість учасників крайової ОУН (150 осіб) було засуджено до різних термінів ув'язнення. У результаті цього підпілля ОУН на території Закарпаття так і не змогло відновити своєї діяльності аж до осені 1944 р.

Під натиском Берліна у 1941–1944 рр. угорські війська були залучені до виконання охоронно-поліцейських функцій у тилу східного фронту на території України й Білорусії. Після розгрому 2-ої угорської армії на Верхньому Дону в січні–лютому 1943 р. під час проведення контрнаступальної операції Червоної армії й битви під Сталінградом угорські окупаційні війська, що перебували на території СРСР, отримали нові підкріплення. 1 травня 1943 р. в Києві з командування розбитої на Дону 2-ої угорської армії було сформовано командування угорської окупаційної

армії (Magyar Megszálló Hadserég), яке з 22 травня 1943 р. очолив генерал Гейза Лакатош. До її складу ввійшли дві оперативні групи: 1) «Схід», що дислокувалась у районі Прип'ятських боліт на території Білорусії й північної частини Сумської й Чернігівської областей України (VIII угорський корпус); 2) «Захід», частини якої розміщувалися на території Правобережної України, Волині, південного Полісся й північно-східної частини Галичини разом зі Львовом (VII угорський корпус). Загальна кількість угорських окупаційних військ, що виконували охоронно-поліцейні функції в тилу східного фронту 1943 року, становила 90 тис. осіб⁵.

У першій половині 1943 р. угорські окупаційні війська, що дислокувались на території Волині, зіткнулися з потужним українським повстанським рухом, очолюваним ОУН(б), який дуже швидко набув характеру масового антинімецького повстання. Угорські окупаційні частини часто залучалися німецьким командуванням для проведення антиповстанських операцій і пацифікаційних акцій в українських селах. Це призвело до великих боїв і сутичок із загонами УПА, що активно виступили на захист мирного населення. Угорське командування, не бажаючи проливати кров угорських солдат (гонведів) за німецькі інтереси і наочно переконавшись у силі українського визвольного руху в регіоні, вирішило піти на мирні переговори з українськими повстанцями, сподіваючись у такий спосіб уникнути збройних сутичок з ними. Зі свого боку, українське націоналістичне підпілля розглядало угорців як зайвий фронт у боротьбі за здобуття Української держави і відслідковувало поширення антинімецьких настроїв в їхньому середовищі.

Восени 1943 р. на території Волині активізувався переговорний процес між командуваннями угорських окупаційних військ та УПА, результатом чого стало укладення серії таємних усних угод про ненапад, обмін військовополоненими, продовольством, зброєю, амуніцією та медикаментами. На початку осені 1943 р. ініціативу низових військових структур УПА було підхоплено вищим командуванням. Унаслідок переговорів, що відбулись у вересні 1943 р. в Конюшках між керівником розвідувального відділу штабу Військової округи (ВО) «Богун» УПА А. Дольницьким («Немо», «Голубенко», «Андрій Кисіль») і представниками командування угорської дивізії, розташованої у Дубні, було досягнуто усної домовленості щодо ненападу і нейтралітету, обміну зв'язковими старшинами для підтримання зв'язку, стеження за дотриманням угоди і врегулюванням можливих збройних конфліктів у відносинах між двома арміями⁶.

Переговори з угорською армією стали темою для обговорення на нараді штабу ВО «Богун» у жовтні 1943 р. Начальник штабу «Голубенко» (справжнє ім'я та прізвище не встановлені) різко виступив проти укладення договору з угорською армією, зважаючи на факт окупації Угорщиною

території Закарпаття у березні 1939 р. і проведення у краї широких репресій проти українського національно свідомого елементу. Розглядаючи Угорщину як німецького сателіта, «Голубенко» пропонував надалі продовжувати проведення активних боїв загонів УПА проти угорських окупаційних військ для здобуття якнайбільше зброї та амуніції для українських повстанців. Договір з угорцями, з його погляду, міг принести тільки велику моральну шкоду для українського визвольного руху, заангажувавши його у співпраці із союзниками нацистів⁷.

Командир ВО «Богун» Петро Олійник («Еней», «Роман»), зі свого боку, навпаки позитивно оцінив перспективи досягнутої українсько-угорської угоди. Тому, з огляду на певні тактичні здобутки, що давало її укладення, 9 жовтня 1943 р. він видав наказ під № 21 усім підпорядкованим відділам УПА і членам підпілля ОУН на території ВО, в якому зобов'язував їх припинити активні бої проти угорських військ та увійти з ними у переговори задля досягнення стану ненападу і нейтралітету⁸.

У подальшому проблема Закарпаття виринула на нараді Головного військового штабу (ГВШ) УПА, в якій брали участь головнокомандувач УПА Д. Клячківський («Клим Савур», «Панас Мосур»), командир запілля ОУН Р. Волошин («Павленко», «Горбенко»), члени Проводу ОУН(б) О. Логуш («Іванів»), Я. Бусел («Київський», «Галина») та Й. Позичинюк («Шаблюка»). Учасники виступили за необхідність подальшого проведення переговорів з угорським командуванням для утримання стану нейтралітету і ненападу у відносинах між УПА і королівською угорською армією. Найбільша дискусія присутніх розгорнулася навколо проблеми Закарпаття, що було окуповане Угорщиною, українське населення якого зазнало жорстоких репресій з боку угорської окупаційної влади, а весь склад крайової організації ОУН на Закарпатті був заарештований і засуджений на трьох процесах угорського військового трибуналу в Ковнері влітку 1942 р. Укладення договору з Угорщиною, на думку командування УПА, мало до певної міри апробувати статус-кво на Закарпатті. Після обговорення було прийнято рішення про те, що політичний договір між незалежною Україною та Угорщиною можна буде укласти лише у майбутньому, коли буде створений вільний український уряд. Однак члени Головного командування (ГК) УПА виступили за доцільність укладення локального воєнного договору з угорськими окупаційними військами на території Волині. При цьому великі сподівання в результаті укладення цієї угоди покладалися на організацію союзу поневолених і загрожених народів задля боротьби проти Німеччини і СРСР, куди планувалося залучити також Угорщину⁹.

Отже, ми бачимо, що керівництво ОУН(б) і командування УПА не планувало відмовлятися від території Закарпаття, уважаючи питання встановлення міждержавних кордонів між незалежною Україною та Угорщиною

справою майбутнього. Водночас на період війни ними визнавалася доцільність укладення локального договору воєнного характеру з угорською окупаційною армією, що розташовувалась на території України, для уникнення непотрібного кровопролиття й подальшої взаємовигідної співпраці обох сторін. Особливу роль під час українсько-угорських переговорів мала відігравати політична мета — пропаганда ідей української визвольної боротьби під проводом ОУН та УПА за здобуття державної незалежності України на міжнародній арені.

Наступна зустріч між представниками ГК УПА і командуванням угорських окупаційних військ відбулась у середині жовтня 1943 р. в с. Мирогощі на Рівненщині, де від угорської сторони були присутні: підполковник генерального штабу Є. Падані — начальник відділу 1-Б (розвідка і контррозвідка) штабу угорських окупаційних військ на території України, майор угорського генерального штабу Вецкенді, старші лейтенанти Ваді та Верг (перекладач), а з боку УПА: О. Логуш, А. Дольницький і В. Коренюк («Палій»). Підполковник Є. Падані відразу ж запевнив старшин УПА у тому, що Угорщина не має жодних претензій політичного й територіального характеру до України. Він щиро привітав порозуміння між українськими та угорськими військовими. О. Логуш і собі запевнив угорських представників у тому, що УПА виступає лише на захист українського народу. Після обміну привітаннями присутні приступили до обговорення конкретних справ. Є. Падані поставив українським старшинам два запитання: 1) чи УПА організаційно не пов'язана з більшовиками; 2) про ставлення командування УПА до питання Закарпатської України. О. Логуш відповів, що УПА веде безкомпромісну боротьбу проти більшовиків. Відносно Закарпаття зазначив, що це питання не належить до компетенції ГК УПА, з одного боку, та угорської делегації, з іншого, і що воно є виключною прерогативою майбутніх вільних урядів Угорщини та України, в той час як справжньою метою делегації від ГК УПА на цьому етапі є врегулювання відносин з угорськими окупаційними військами на території України. Після завершення дискусії було досягнуто такої угоди:

- угорське командування не проводитиме жодної ворожої акції проти українського мирного населення та УПА;
- відділи УПА не будуть збройно виступати проти угорських військ на території України;
- угорські війська не братимуть участь у жодній з операцій німців проти українського населення, відділів УПА, підпільної мережі ОУН(б) і запілля;
- угорське командування повідомлятиме командування УПА про відомі йому заплановані німцями операції проти УПА і цивільного населення;

- угорське командування повідомлятиме командування УПА про дії радянських партизан, комуністичної розвідки, так само і командування УПА інформуватиме угорські штаби про всі відомі йому рухи загонів радянських партизан;
- угорські військові залоги можуть отримувати від господарських відділів УПА потрібні їм харчові продукти, взамін постачатимуть для УПА відповідну кількість зброї та амуніції (насамперед радянської), технічний і медичний матеріал;
- для успішного виконання пунктів договору й для врегулювання спірних питань командування угорських окупаційних військ в Україні та командування УПА обмінюються зв'язковими старшинами;
- для можливих політичних розмов О.Логуш обіцяв зв'язати підполковника Є. Падані з проводом ОУН(б).

Від угорців зв'язковим старшиною при штабі УПА було призначено старшого лейтенанта Варі, а від українців — В. Коренюка («Палій»), заступника шефа розвідувального відділу штабу ВО «Богун»¹⁰.

О. Логуш разом із підполковником Є. Падані вилетів літаком до Львова, де зв'язався з керівником референтури зовнішніх зв'язків (Р-33) Проводу ОУН(б) М. Лебедем («Максим Рубан», «Ігор», «Ярополк»), поінформовавши його про результати попередніх переговорів. Керівник «дипломатичної референтури» Проводу ОУН(б) доручив О. Логушу та Є. Врецьоні провести переговори з угорськими військовими у Львові. Під час зустрічі представників ОУН з угорськими офіцерами генерального штабу обговорювалися такі питання: 1) міжнародно-політична ситуація; 2) перспективи війни між СРСР та Німеччиною на східному фронті; 3) українсько-угорські взаємовідносини; 4) можливість польсько-українського примирення; 5) німецько-українські відносини; 6) становище ОУН(б) та Угорщини в умовах швидкого просування Червоної армії на Захід. Під час переговорів угорські офіцери запропонували оунівцям продовжити переговори для докладнішого обговорення порушених питань із представниками не лише воєнних, а й політичних кіл Угорщини у Будапешті¹¹.

Пропозицію угорської сторони було передано керівнику Р-33 М. Лебедю, який почав готувати поїздку делегації ОУН(б) до столиці Угорщини. Як зазначав з цього приводу її член І. Гриньох («Герасимівський»), «Лебедь проінформував мене, що: мадяри не хочуть обмежитись тільки місцевим «волинським» договором, але бажають укласти договір на найвищій площині, між найвищим політичним керівництвом українського підпілля та мадярським урядом; розмови на найвищому шаблі мають відбутись в столиці Угорщини. Мадяри гарантують українській делегації її безпеку та дипломатичний статус; мадяри зобов'язуються дотримуватись суворої таємниці про свої розмови від свого союзника — Німеччини; мадяри зобов'я-

зуються подбати про деталі переїзду української делегації до Будапешта та із Будапешта до Львова, очевидно, так само зберігаючи це в таємниці від німецьких окупаційних чинників; мадяри зобов'язуються всі вищеназвані умови виконувати незалежно від результату розмов. Угорська сторона пристає на це з умовою, що її повідомлять про правдиві імена і прізвища української делегації, бо з делегатами під вигаданими іменами вони розмови на найвищому рівні вести не можуть»¹².

Тема переговорів між УПА та королівською угорською армією в грудні 1943 р. стала предметом обговорення на засіданні Центрального проводу ОУН(б), що відбулось у Львові за участі голови бюро Проводу ОУН Р. Шухевича («Тарас Чупринка», «Тур»), члена бюро Д. Маївського («Косар», «Тарас»), М. Прокопа («Володимир»), Д. Ребет («Одарка»), В. Охримовича («Далекий», «Чужий», «Дальній»), М. Лебеда («Максим Рубан», «Ігор», «Ярополк»), шефа ГВШ УПА — Д. Гриця («Перебийніс», «Дуб», «Олег») та інспектора ГВШ і командира УНС О. Луцького («Андрієнко», «Богун», «Беркут»). За свідченнями останнього, які він дав на допиті НКДБ 6 серпня 1945 р., на засіданні проводу із доповіддю про переговори між УПА та угорською армією виступив М. Лебедь, який поінформував присутніх про те, що вдалось установити контакт із представниками угорського командування. Угорці, за словами Лебеда, готові вести переговори з ОУН на широкій політичній основі про спільну боротьбу проти Червоної армії, але побоюються німців, тому що в усіх питаннях залежні від них. М. Лебедь уважав, що угорці вирішили вступити в переговори з ОУН тільки внаслідок активної діяльності УПА, що продемонструвала здатність вести успішну партизанську боротьбу проти Червоної армії. У результаті було ухвалено рішення про відправку делегації ОУН(б) для ведення переговорів з угорськими військово-політичними колами у Будапешті¹³.

Наприкінці листопада 1943 р. керівник Р-33 М. Лебедь визначив склад української делегації, що мала полетіти на переговори до Будапешта. Сюди ввійшли колишній старшина батальйону «Нахтігаль», член УНДО М. Луцький, призначений головою делегації, й члени референтури зовнішніх зв'язків — Є. Врецьона («Волянський») та І. Гриньох («Герасимівський»).

Усвідомлюючи загрозу поширення комуністичної експансії на захід, а також намагаючись максимально відійти від німецької політики, угорський уряд М. Каллаї шукав виходу з Другої світової війни за допомогою сепаратних переговорів із західними альянтами. В українських повстанцях угорські воєнні кола вбачали силу, здатну протистояти більшовизму.

Своєю чергою, керівництво українського визвольного руху, йдучи на переговори з військово-політичними колами Угорщини переслідувало кілька стратегічних завдань: 1) подолати зовнішньополітичну ізоляцію, в якій на той час перебував український визвольний рух; 2) спробувати налагодити

взаємовигідні й партнерські стосунки з найближчими територіальними сусідами України і заручитись їх підтримкою у боротьбі проти спільної більшовицької загрози; 3) спробувати вийти через угорські дипломатичні канали на зв'язок із західними союзниками.

Наприкінці листопада 1943 р.* українська делегація, замаскована у формі угорських гонведів відбула на військовому літаку з аеропорту Скнилів зі Львова до Будапешта. Тут вони були гостинно прийняті угорськими військовими представниками. Однак переговори у генеральному штабі угорської армії довелося відкласти через те, що шеф штабу, генерал-полковник Ф. Сомбатхеї, був викликаний А. Гітлером до його штаб-квартири. У середині грудня 1943 р. українська делегація, дочекавшись повернення генерал-полковника Ф. Сомбатхеї до Будапешта, взяла участь у переговорах у приміщенні угорського генерального штабу, де окрім мадярських вищих офіцерів був присутній і радник міністерства закордонних справ Угорщини Д. Шаї.

Українська делегація мала дві інструкції від М. Лебеда, відповідно до яких мала вести переговори з угорськими представниками. Перша містила в собі максимальний варіант вимог. У ній зокрема передбачалось, що українська делегація виступатиме від імені найвищого керівництва українського народу, який перебуває у завершальній стадії свого остаточного формування, а не від імені однієї політичної сили. Делегати мали проінформувати угорців про те, що український визвольний рух спрямований як проти комуністичної Росії, так і гітлерівської Німеччини, і що українська сторона не бачить необхідності протистояти Угорщині. Також українські делегати мали повідомити угорських представників про те, що ОУН та УПА прагнуть створити спільний фронт поневолених тоталітарними режимами народів, і що українська сторона вважає безглуздом втягування Угорщини як суверенної держави до боротьби проти українського народу. Також передбачалось, що всі спірні питання мають вирішитися у переговорах і під час укладення договору.

Українська сторона мала запропонувати угорському уряду негайно розірвати воєнний союз і зв'язки з Німеччиною та оголосити війну обом тоталітарним державам у союзі з ОУН(б) та УПА. Імовірність останньої

* Точної дати поїздки делегації до Будапешта поки що не вдалося встановити. Один із членів будапештської місії, який залишив спогади, І. Гриньох не називає конкретної дати поїздки, зазначаючи лише, що вона відбулася в останніх числах грудня 1943 р. За свідченнями члена Проводу ОУН(б) М. Степаняка, українська делегація вилетіла на угорському військовому літаку до столиці Угорщини наприкінці листопада 1943 р. Співставляючи ці дані з іншими синхронними подіями і фактами, є всі підстави датувати відліт українських представників до Будапешта останніми днями листопада 1943 р.

пропозиції на кінець 1943 р. виглядала доволі примарною. Однак, незважаючи на це, українська сторона мала висунути таку пропозицію, і у разі відмови, згідно з інструкціями Лебеда, мала запропонувати т. зв. «тимчасову практичну домовленість співпраці та співдії». Сенс останньої зводився до наступного: усі спірні питання (міждержавних кордонів, гарантій прав національних меншин) будуть вирішені між урядами Угорщини та суверенної Української держави у мирному двосторонньому договорі після закінчення Другої світової війни; угорський уряд разом із вищим командуванням королівської угорської армії мав видати наказ усім підпорядкованим мадярським воєнним з'єднанням і частинам, що у цей час перебували на українській території як окупаційні, припинити будь-які каральні акції проти українського населення, репресивні заходи проти членів ОУН(б) і воєнні дії проти відділів УПА. Аналогічні накази мали отримати від повстанського командування всі відділи УПА. Угорці мали зобов'язатися приховано забезпечувати відділи УПА зброєю зі своїх чи німецьких складів, допомагати УПА найновішим технічним обладнанням зі зв'язку та вишколом техніків-радистів. При потребі угорські військові мали забезпечити офіцерів-інструкторів для повстанських старшинських і підстаршинських шкіл.

Припускаючи, що наступ більшовиків зупиниться у Карпатах і Червона армія не зможе досягнути території Угорщини, українська сторона мала запропонувати угорцям передати територію Закарпаття з його українським населенням та містами Хуст, Ужгород, Кошиці до рук українських повстанців для організації там запільної бази для збройних і підпільних структур українського визвольного руху. На цій території мала забезпечуватися повна свобода дій для повстанських відділів з тим, щоб перевозити поранених бійців, створювати військові шпиталі, організувати вишкіл військових кадрів, заготовляти склади із запасами продовольства, одягу, зброї та амуніції. Угорський уряд мав зобов'язатися надати притулок усім українським емігрантам, які, втікаючи перед наступом більшовиків, опиняться на угорській території. При цьому, українська сторона мала звернути увагу угорських представників на те, що українське політичне керівництво буде спрямовувати втікачів з України саме в Угорщину, застерігаючи їх від втечі у Німеччину. Для цього планувалося запропонувати угорцям створити у Будапешті окреме українське представництво без офіційного дипломатичного статусу. До угорського генерального штабу мав призначатися зв'язковий старшина. У разі підписання угоди ці домовленості мали негайно вступити в дію. Обидві сторони мали зобов'язатися зберігати договір у суворій таємниці¹⁴.

Переговори в генеральному штабі угорської армії відбувались у цілком дружній і приязній атмосфері й відповідно до інструкцій керівника

дипломатичної референтури Проводу ОУН(б) М. Лебеда. Щодо питання міждержавних кордонів українські делегати не наважилися порушити складну проблему в українсько-угорських відносинах — питання Карпатської України — й вирішили відкласти його на післявоєнний період. Водночас українські представники, за свідченнями В. Чижевського («Демид»), погодилися припинити у подальшому проведення будь-якої антиугорської діяльності на території Закарпаття, у чому угорська сторона була особливо зацікавлена¹⁵. Цей пункт домовленості пояснює той факт, що після ліквідації угорською військовою контррозвідкою крайової організації ОУН на Закарпатті влітку 1942 р. та візиту делегації представників українського визвольного руху до Будапешта в листопаді–грудні 1943 р., керівництво ОУН та командування УПА не намагалося поширити свій вплив на територію краю аж до моменту вигнання угорських військ із Закарпаття Червоною армією у жовтні 1944 р.

Під час переговорів були підтверджені основні пункти домовленості у військовій галузі щодо ненападу і нейтралітету у відносинах між УПА й королівською угорською армією, обмін зв'язковими старшинами при штабах обох армій, співпраці у військовій, розвідувальній, технічній і медичній галузях на антибільшовицькій основі. Остання форма співпраці мала відбуватись в основному на території Карпатської України, куди планувалось перевозити тяжкопоранених стрільців УПА для лікування у військових шпиталях та інших закладах міністерства здоров'я угорського уряду.

Угорські представники погодилися з оцінкою української сторони щодо становища на східному фронті й загрози більшовизації Центрально-Східної Європи. Водночас вони підтвердили висловлену українськими делегатами думку про те, що більшовики є спільним ворогом для обох народів. Тому угорці виявили зацікавленість у створенні на кордоні з Угорщиною Української самостійної держави, що мала стати своєрідним буфером від більшовицької загрози. Вони також підкреслили, що угорське командування планує обороняти кордони Угорщини власними силами і не бажає відсилати угорські війська на окуповані німцями східні території. Однак в існуючих зовнішньополітичних умовах воно змушене спрямовувати угорські війська далеко від кордонів Угорщини з огляду на сильний німецький тиск. Окрім цього, мадярські представники висловили сподівання, що взаєморозуміння і співпраця між Угорщиною та українським народом у майбутньому відіграють велику роль у спільній боротьбі проти більшовизму. При цьому українська сторона зазначила, що українці планують вести антибільшовицьку боротьбу самостійно, незалежно від інших держав, однак українські повстанські сили потребують зброю та інші військово-технічні засоби через необхідність кількісного розширення УПА до бажаних розмірів¹⁶.

Незважаючи на те, що українські представники, як і їхні угорські колеги, не порушували під час переговорів у Будапешті проблему Закарпаття, розуміючи, що в цьому питанні сторони не зможуть дійти до спільної згоди, українська делегація представила начальнику угорського генштабу генерал-полковнику Ф. Сомбатхеї карту українських етнічних земель, на яких мала сформуватися Українська самостійна соборна держава. На ній етнічну територію українського Закарпаття віднесено до Української держави як її невід'ємну складову¹⁷. Цим самим українські делегати хотіли у завуальованій формі показати свої прагнення відносно цієї території.

Потрібно зазначити, що уникнення відкритого обговорення на переговорах у Будапешті проблеми державної приналежності Закарпаття пояснювалося кількома причинами. По-перше, спрацювала формула, прийнята керівництвом ОУН і командуванням УПА, про те, що питання державних кордонів майбутньої незалежної Української держави не може вирішуватися представниками українського визвольного руху на переговорах із керівними колами сусідніх держав і, що воно належить виключно до компетенції вільного українського уряду самостійної України. По-друге, обидві сторони розуміли, що у цьому питанні вони не зможуть дійти спільної згоди, і що суперечки на цьому ґрунті можуть тільки зірвати переговорний процес і скасувати усі попередні домовленості. Уникнення гострих дискусій і дебатів щодо проблеми Закарпаття дало можливість сторонам наповнити реальним змістом досягнуту угоду про ненапад між командуванням УПА й королівської угорської армії, незважаючи на всю суперечливість відносин між угорськими окупаційними військами та УПА і запіллям ОУН на території Волині, південного Полісся й Галичини у 1943–1944 рр. Відсунення територіальних суперечок на задній план задля уникнення кровопролиття й досягнення співпраці між УПА та угорською армією на антибільшовицькій основі зробило переговори з воєнно-політичними колами Угорщини успішнішими та ефективнішими* за аналогічні перемовини ОУН із представ-

* Тут варто провести паралель з попереднім етапом українсько-угорських відносин, який відноситься до періоду українських визвольних змагань 1917–1921 рр., коли в Будапешті функціонувала Надзвичайна дипломатична місія УНР. У 1920 р. Міністерство закордонних справ Угорщини підготувало проект декларації про визнання території Підкарпатської Русі (Закарпаття) складовою частиною Угорського королівства і запропонувало підписати її голові дипломатичної місії УНР в Будапешті М. Галагану. У відповідь на відмову останнього угорський уряд заявив, що він не може визнати де-юре самостійність УНР до того часу, поки інші держави світу не зроблять цього. (ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 69840фп. — Т. 2. — Арк. 28–28зв.). Про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині у 1919–1923 рр. див. детальніше: Матяш І.Б., Мушка Ю.Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. — 400 с.

никами польського націоналістичного підпілля та Румунії у 1943–1944 рр., на яких саме територіальні суперечки стали на заваді у досягненні спільної домовленості й налагодженні співпраці для боротьби проти комуністичної загрози.

Продовжуючи аналіз проблеми ставлення керівництва ОУН(б) та командування УПА до питання приналежності Закарпаття, слід звернути увагу і на те, що в другій інструкції М. Лебеда членам української делегації на переговорах у Будапешті пропонувалося вимагати від угорців передачі української етнічної території Закарпаття (включно із Пряшівщиною) до рук УПА для організації там додаткової запільної бази українського національно-визвольного руху, що було актуальним з огляду на загрозу радянського вторгнення на територію Угорщини. Проте під час переговорів українські представники не наважились порушити таке болюче питання міждержавних кордонів, побоюючись зриву перемовин і скасування попередніх домовленостей. Це спростовує поширене в деяких працях дослідників твердження про те, що жертвою українсько-угорського договору стала українська територія Закарпаття, що керівництво націоналістичного підпілля нібито офіційно визнало за невід'ємну частину Угорщини.

Незважаючи на це, фактор Закарпаття у подальшому відігравав суттєву роль у відносинах між УПА і королівською угорською армією на території Західної України. Зокрема закарпатські українці, які перебували в угорських з'єднаннях і частинах на території України, відіграли велику роль у налагодженні зв'язку між командуванням УПА та угорських військ і часто виконували функції перекладачів, добре володіючи угорською мовою. Знавців останньої серед провідного активу ОУН та УПА було обмаль. Під впливом домовленостей між командуванням УПА та угорської армії, а також пропаганди ОУН закарпатські українці часто переходили у повному озброєнні до лав українських повстанців. Так відомо про долю Ю. Беднарчика («Слюзар», «Чорногуз»), уродженця м. Хуста, мобілізованого до складу угорської армії та направленою у складі угорської частини в район м. Рівного. Тут за допомогою підпільниці ОУН йому вдалося встановити контакт з українськими повстанцями і перейти з групою закарпатців у повному озброєнні до лав УПА. Ставши особистим ад'ютантом командира групи УПА-«Північ» Д. Клячківського, і добре володіючи угорською та німецькою мовами, він брав безпосередню участь у переговорах УПА з угорськими військами на Волині. Згодом «Слюзар» став провідником північної Рівненської округи ОУН і загинув 1949 року¹⁸.

У лавах куреня «Міші» (командир М. Кондрас) з'єднання «Холодний Яр» групи УПА-«Південь» воював сотенний «Гутич» (справжнє прізвище не відомо), виходець із Закарпаття, який перейшов на бік повстанців від угорської армії. 15 травня 1944 р. в бою проти більшовиків на шляху

Славути-Шепетівка, де був оточений курінь «Міші», «Гутич» разом з іншими 25 повстанцям загинув¹⁹.

У повідомленні східної секції департаменту інформації й преси делегатури польського еміграційного уряду в краї за 16 червня 1944 р. зазначалось, що вихідці із Закарпаття, які перебували в угорській армії, нав'язували контакт і працювали разом з українськими повстанцями²⁰.

Загалом явище дезертирства було доволі поширеним серед військово-службовців національних меншин королівської угорської армії на завершальному етапі Другої світової війни. Адже вони були насильно мобілізовані до угорських збройних сил після окупації Угорщиною у 1938–1941 рр. території південної Словаччини, Закарпаття, північної Трансільванії та Воєводини. Більшість із них не визнавала факту приєднання своїх батьківських земель до Угорської держави і не хотіла ризикувати своїм життям заради чужих планів у війні подалі від дому в чужій армії. На жаль, нині відсутні узагальнюючі дані про кількісний і відсотковий стан закарпатських українців у складі королівської угорської армії, однак відомо, що угорським командуванням було визначено ліміт для представництва національних меншин в угорських частинах і підрозділах до 20%, що припали на сербів, хорватів, румунів, словаків і закарпатських українців. Переважно ними укомплектовувались угорські охоронні частини на радянській території, де вони обіймали нижчі посади і виконували функції військового персоналу та обслуги. Угорським командуванням було встановлено спеціальні обмеження для їхнього просування по службовій ієрархії, що забезпечило домінування угорського етнічного елемента серед офіцерського та командного складу військ. 1943 року відсоток представників національних меншин в угорських «неохоронних» частинах збільшився до 25–30%, а в «частково охоронних» до 10%²¹.

Після подій німецької окупації Угорщини 18–19 березня 1944 р. на східний фронт під тиском Берліна було відправлено 1-у угорську армію, що дислокувалася на території Станіславської області, де вона почала активно готуватися до відбиття радянського наступу на територію Угорщини. Новоприбулі угорські війська часто залучалися німецьким командуванням для проведення операцій проти загонів УПА у лісах і здійснення реквізицій в українських селах. Це спровокувало новий конфлікт у відносинах між УПА та угорськими військами на території Галичини. Переговорна практика тут закріпилася дещо пізніше, аніж на території Волині й південного Полісся²².

За таких умов у середовищі організаційних центрів ОУН(б) було розроблено низку інструкцій, спрямованих на втягування окремих бойових командирів УПА і місцевих провідників ОУН до українсько-угорських переговорів на місцях для здобуття додаткової зброї, амуніції, технічного

обладнання, медикаментів, укладення локальних договорів про нейтралітет і ненапад, координації спільних зусиль проти більшовиків. Хоча вони і суперечили наказу Проводу ОУН(б), виданого на початку 1944 р. про заборону проводити політичні переговори місцевим штабами УПА і нижчим проводам ОУН із представниками інших народів і держав, усе ж вони спрямовувалися більше на нормалізацію українсько-угорських воєнних стосунків на місцевому рівні, аніж претендували на розв'язання важливих політичних проблем у відносинах між двома народами, у той час коли покращити їх на вищому напівофіційному рівні не вдавалося через сильний німецький вплив.

Одну з таких інструкцій нам вдалося виявити у ГДА СБУ, що має загальну назву «Інформація»²³. Документ містив досить докладні вказівки щодо організації переговорного процесу між УПА та угорською армією на локальному рівні. Під час обговорення політичних проблем на зустрічах командування обох армій радилось уникати гострих дискусій і суперечок, що могло зірвати переговорний процес. Відносно найбільш болючої й гострої проблеми українсько-угорських відносин, Закарпаття, в інструкції рекомендувалося говорити, що угорсько-український конфлікт 1939 року мав епізодичний і локальний характер, а тому він не може визначати справжнього ставлення сторін один до одного на сучасному етапі їх взаємовідносин. Слід було підкреслювати, що Карпато-Українська держава не мала відвертої антиугорської спрямованості у своїй політиці, водночас пропонувалося применшувати роль національних змагань закарпатців у 1938–1939 рр. для реалізації ідеї побудови Української самостійної соборної держави, а етнічну українську територію Закарпаття називати як «терен не прихожий до того — замалий, положений поза природньою межею України». При цьому вказувалося, що «осередок української держави не належить Закарпаттю, ані куди більшій румунській займанщині (йшлося про українські землі Буковини і Бессарабії — О.П.)». Для української сторони було дуже важливо з'ясувати про існування певного побоювання з боку угорської сторони щодо майбутніх спроб керівництва українського націоналістичного підпілля повернути територію Закарпаття до складу самостійної Української держави²⁴.

Це було своєрідною хитрістю, тактичним відступом від принципових засад українського визвольного руху з його концепцією створення Української самостійної соборної держави на всіх етнографічних теренах українського народу. Такий крок мав дати реальну практичну користь від співпраці з угорською армією для подальшої боротьби за утвердження незалежної держави. У складних умовах 1944 р., у часи жорстокого протистояння кількох потужних воєнно-політичних сил на території України, така позиція керівництва українського збройного резистансу виглядає цілком

зрозумілою й виправданою. В «Інформації» зазначалось, що соборництво — це максимальна програма українського визвольного руху, проте у реальних умовах 1944 р. її здійснити надзвичайно складно тоді, коли навіть реалізувати основну вимогу незалежності ще не вдалось²⁵. Інструкція містила в собі більше практичного й реалістичного аспекту конкретних переговорів командування УПА та угорської армії у несприятливих для українського визвольного руху умовах улітку 1944 р., аніж претендувала на розв'язання стратегічних політичних проблем у відносинах з Угорщиною, таких зокрема, як приналежність Закарпаття.

За умов відвертої загрози захоплення Червоною армією галицьких земель улітку 1944 р. особливої актуальності набувало також питання співпраці обох сторін у справі проведення спільних воєнних дій проти СРСР. У переговорах і спілкуванні з угорцями рекомендувалось з'ясувати чи побоюються угорці більшовицького наступу в Галичині та як уявляють собі оборону перед ним, а також чи розуміють користь від співпраці з УПА, яка мала закріпитись у Карпатах та утримувати подальше просування більшовицьких військ у Південно-Західну Європу. При цьому, очевидно, планувалось організувати повстанські тиллові бази на Закарпатті, що перебувало у складі Угорщини, та при допомозі угорської армії відбити наступ ЧА в Карпатах подібно до того, як Українські Січові Стрільці у складі австро-угорської армії зупинили російські війська на Карпатських перевалах у 1914–1915 рр. При цьому, вірогідно, що у стратегічних планах керівництва ОУН(б) і командування УПА угорська армія могла претендувати на роль союзної у боротьбі проти більшовицької імперії. У разі ж захоплення Червоною армією Галичини, Угорщина, на думку оунівських провідників, могла прийняти українську політичну еміграцію на своїй території²⁶.

Подібну думку щодо необхідності уникнення обговорення територіальних проблем під час переговорів між УПА та угорською армією зафіксовано в інструкції командування 2-ої ВО «Буг» групи УПА-«Захід». Усім підпорядкованим загонам УПА і мережі підпілля ОУН на території Львівщини заборонялося проводити бої проти угорських військ і проводити їх роззброєння. У розмовах з угорськими офіцерами пропонувалося підкреслювати можливість співпраці між українським та угорським народами, уникаючи при цьому болючої теми Карпатської України²⁷.

27 червня 1944 р. в районі Татарського (Яблунецького) перевалу укладено письмову угоду між командуванням 6-го угорського корпусу, очолюваного генерал-полковником Ференцем Форкошем, і командою групи УПА-«Захід». Відповідно до неї сторони погодились: 1) припинити воєнні зіткнення між відділами УПА-«Захід» та угорськими підрозділами і частинами 6-го угорського корпусу, здійснювати спільну боротьбу двох армій проти більшовиків; 2) будь-які факти взаємних непорозумінь і воєнних

сутічок мали відстежуватися спеціальними представниками від обох армій і врегульовуватися мирним шляхом «в дусі братерства по зброї та взаємного порозуміння»; 3) угорські підрозділи на фронті й відділи УПА в тилу мали спільно боротися проти загонів радянських партизан і регулярних частин ЧА; 4) угорці зобов'язалися поважати інтереси українського населення і не вдаватися до самовільних пограбувань; 5) для забезпечення постійного зв'язку і швидкого обміну інформацією між обома арміями від командування УПА-«Захід» до штабу 27-ої дивізії повинен бути призначений зв'язковий старшина, який мав користуватись особистою свободою і правом вільного пересування; 6) поранених вояків УПА повинні приймати на лікування в усіх установах і закладах міністерства здоров'я угорського уряду²⁸.

За наслідками укладеної угоди, за даними істориків М. Держалюка й І. Ровоса, було видано наказ «Верховної команди бойової групи Української Повстанчої Армії» Ч. № 896/44 за підписом генерал-майора Б. Зубенка²⁹. У ньому зокрема зазначалось: «було б божевіллям продовжувати безнадійну боротьбу за шматок землі, яку, зрештою, ми не є в силі оборонити (йшлося, що територію Закарпаття — О.П.), а рівночасно нашу прекрасну батьківщину, більшу як Франція, віддати Москві (...) ці факти треба нашим воякам пояснити і звернути їхню увагу на можливу співпрацю України з Угорщиною. Хто цього не може чи не хоче зрозуміти, той не є гідним бути членом нашого визвольного руху, що від початку провадив завзяту боротьбу проти большевизму. Ми мусимо утримувати добрі сусідські відносини з Мадярщиною аж до розпаду Москви. Ми не маємо ніяких територіальних претензій супроти Мадярщини і тому хочемо плекати добрі зв'язки»³⁰. Це означало про офіційну відмову від території Закарпаття і визнання її належності до складу Угорщини.

Автентичність вказаного документа викликає великий сумнів, а його зміст і мова (наказ написано німецькою мовою) дають підстави визначити їх як німецьку підробку. Видання наказу за підписом абсолютно невідомого із матеріалів українського підпілля генерал-майора Б. Зубенка було прямою німецькою провокацією, намаганням німецького командування вплинути на переговори між УПА та угорською армією і використати їх у власних інтересах.

Зміст наказу суперечить і платформі підпільного українського уряду — Української Головної Визвольної Ради, прийнятій на установчому Першому Великому Зборі УГВР 11–15 липня 1944 р., що підтвердила непохитність керівництва українського визвольного руху в обстоюванні ним ідейного постулату боротьби за Українську самостійну соборну державу на всіх українських етнічних землях. Зокрема у третьому розділі платформи зазначалось: «УГВР прагне до порозуміння і до мирного співжиття з усіма

сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу»³¹. Установчий збір УГВР високо оцінив переговори представників українського визвольного руху з воєнно-політичними колами Угорщини і водночас зафіксував чітку позицію українського підпілля щодо території Закарпаття. Зокрема у доповіді керівника дипломатичної референтури Проводу ОУН(б) М. Лебеда («Варяг») про міжнародно-політичне становище України зазначалось: «Карпатської України ми не подаруємо мадярам»³².

У результаті переговорів між командуванням 1-ої угорської армії та УПА у червні–липні 1944 р. при штабах угорських частин було призначено окремих зв'язкових старшин УПА, які слідкували за дотриманням стану ненападу і нейтралітету у відносинах між угорськими військами і відділами УПА на території Станіславщини. За домовленістю з угорськими офіцерами повстанські старшини отримали необхідні пропускні документи, які давали їм можливість переїжджати в угорський тил на територію Закарпаття. У середині липня 1944 р. зв'язковий старшина УПА капітан А. Дольницький виїхав до місця дислокації штабу 1-ої угорської армії до м. Хуста на територію Закарпаття, де перебував до середини вересня 1944 р. Тут при допомозі угорського командування він організував вишкіл п'ятьох радистів, яких у липні 1944 р. було передано шефу зв'язку при ГВШ УПА сотнику М. Медведю («Карпович») для використання у потребах УПА³³.

Окрім цього, за різними дорученнями, а також для перебирання зброї, боєприпасів, техніки і медикаментів з угорських складів для потреб УПА і лікування тяжкопоранених повстанців улітку-на початку осені 1944 р. на територію Закарпаття часто переходили окремі старшини і відділи УПА. Наведемо деякі приклади. У липні 1944 р. за домовленістю між угорськими офіцерами та командуванням 4-ої ВО «Говерля», очолюваної майором М. Твердохлібом («Грім», «Музика», «Петро») було організовано перевезення на територію Закарпаття і Словаччини поранених бійців УПА для подальшого лікування в угорських військових шпиталях. Серед них опинився і О. Болехівський («Василь Савчин»), лікар одного з відділів ВО «Говерля»³⁴.

Незважаючи на факти співпраці, угорське вище військове командування виявило досить упереджене і недовірливе ставлення до діяльності відділів УПА у Карпатах, про що зокрема можна стверджувати, посилаючись на доповідь начальника угорського генштабу генерал-полковника Я. Вьорьоша про воєнно-політичне становище, виголошену на засіданні Військової ради Угорщини 26 липня 1944 р. Розрізняючи два види партизанського руху на східному театрі бойових дій — український національний і радянський, у документі зазначалось: «Перший — це українські національні банди, метою яких є створення Великої України. У цей час вони борються проти радян-

ських банд. З угорської точки зору заслуговує на увагу рух українських національних бандитських формувань, що демонструють дружбу з угорцями. А взагалі, не слід сумніватись, що в інтересах досягнення своєї мети, у відповідну й вигідну для них хвилину, ці партизани на повну силу повернуться проти нас. Через це з ними треба триматися напоготові». Тут також висловлювалось побоювання щодо можливого проникнення загонів УПА і радянських партизан на територію Закарпаття: «Нам слід рахуватися у найближчому майбутньому з тим, що як українські, так і радянські партизани проникатимуть у Закарпаття»³⁵.

У серпні 1944 р. командир ВО «Говерля» М. Твердохліб («Грім») у супроводі почоту старшин виїхав на переговори з командиром угорського підрозділу, закарпатцем за походженням, поручиком І. Іванчом, з яким був знайомий з часів подій у Карпатській Україні у 1938–1939 рр. Під час зустрічі у с. Зелена було досягнуто домовленості про передачу для відділів УПА певної кількості угорської зброї та амуніції, що повстанці забрали з угорських становищ на г. Ріпна³⁶.

Під впливом пропагандистських заходів УПА та українського націоналістичного підпілля у середовищі угорських військ на Прикарпатті, окремі групи закарпатців, що воювали у складі угорських частин, почали переходити на бік українських повстанців. Так, у наказі командування артилерійського підрозділу 13-ої угорської піхотної дивізії від 9 вересня 1944 р. йшлося про ненадійність військовослужбовців русинського походження, які разом з амуніцією, зброєю та кіннями дезертирують до УПА. Такий випадок зокрема стався на початку вересня 1944 р. у с. Оряві на Сколівщині, де зі складу угорського тилового артилерійського дивізіону втекло 4 закарпатці. У рапорті про дезертирство зазначалось: «Часта поява у населених пунктах вояків УПА на диво позитивно впливала на можливість ведення агітаційної роботи у середовищі угорських солдат русинського походження, незважаючи на сувору заборону таких контактів. Агітатори УПА діють не цілком безпосередньо, а посередництвом цивільних жителів тієї місцевості, де розташований дивізіон»³⁷.

Із огляду на це, угорське командування вдалося до жорстких заходів для відновлення дисципліни у мадярських військах. Було наказано «повністю позбавитися від тих небажаних елементів, котрі мають будь-які зв'язки з УПА» і провести «безапеляційне виселення за межі розташування всіх тих, хто у будь-який спосіб пов'язаний з УПА та її діяльністю», а «солдат русинського походження — роззброїти і перевести на господарські роботи, бо їх відданість державі є лише споглядальною і покладатися на них у складних умовах неможливо». 10 вересня 1944 р. солдат-русинів кількох артилерійських батареї дивізії замінили надійними з політичної точки зору військовослужбовцями угорського походження. Окрім цього, для посилення

контролю над закарпатськими українцями пропонувалося відправляти їх на навчальну перепідготовку, а всіх новомобілізованих русинів роззброювати і переводити на господарські роботи. Лише через деякий час після встановлення їхньої надійності пропонувалося повернути їм зброю. У документі зазначалось: «Мета не в тому, щоб ставитися до кожного солдата-русина грубо, безпідставно звинувачуючи його в чомусь, а в тому, щоб його відповідно виховувати (...) Повторюю: Я впевнений, що втікачі, про яких йдеться, стали жертвою пропаганди УПА. Жорстка пильність і незламно суворий контроль має бути постійним!»³⁸.

Група закарпатців, що воювала у складі 13-ої угорської дивізії, очолюваної поручиком І. Іванчом, наприкінці вересня 1944 р. перейшла у повному озброєнні на бік УПА і допомагала організовувати рейд сотні «Вікторії» на Закарпаття у с. Ясіня, що відбувся 2–6 жовтня 1944 р.³⁹.

Цікаві дані про відносини УПА з угорською армією подає у своєму щоденнику один із працівників штабу 4-ої ВО «Говерля». За ними, 4 вересня 1944 р. угорська військова розвідка надіслала до штабу ВО лист з пропозицією про передачу трьох угорських офіцерів, захоплених повстанцями 1 вересня, в обмін на угорську зброю та амуніцію. Того ж дня, здійснено інсценування передачі угорцям трьох полонених офіцерів під виглядом сутички із сотнею мадярів, очолюваної закарпатським поручиком І. Іванчом. 12 вересня 1944 р. група старшин УПА у складі командира 4-ої ВО «Говерля» М. Твердохліба («Грім», «Музика», «Петро») і працівника штабу групи сотника К. Петерса («Сокола») здійснила поїздку до місця розташування угорського командування, досягнувши домовленості про організацію поїздки старшин УПА на територію Закарпаття. 14 вересня 1944 р. командир «Грім», шеф зв'язку ГВШ УПА М. Медвідь («Карпович»), Я. Струтинський («Яспар») та інші повстанські старшини виїхали на територію Закарпаття. Відвідавши угорську заставу під командуванням поручика І.Іванча, група старшин УПА у супроводі угорських підрозділів, що відступали, виїхала залізничним потягом до станції Рафайлова. Після цього, пересівши на угорську машину пропаганди, вони перетнули кордон і залізницею доїхали до Хуста. Упродовж усієї подорожі старшин УПА постійно супроводжували угорські молодші офіцери і солдати. «Мадяри оглядають нас із зацікавленням й мають до нас респект, бо знають, що ми із УПА», — писав у своєму щоденнику невідомий працівник штабу ВО «Говерля». 16 вересня 1944 р. в Хусті відбулася зустріч між командуванням 4-ої ВО «Говерля» та угорськими офіцерами, про результати якої цитоване джерело, на жаль, не подає інформації. Тут також відбулася зустріч із зв'язковим старшиною при штабі 1-ої угорській армії капітаном А. Дольницьким («Голубенко»). 17 вересня 1944 р. група старшин УПА разом із «Голубенком» у супроводі угорського майора виїхала до Сколого⁴⁰. Цілком

можливо, що предметом переговорів з представниками угорського командування було врегулювання відносин між УПА і частинами 1-ої угорської армії, що відступали, а також передача розвідувальної інформації УПА про розташування частин Червоної армії у Карпатах.

Наприкінці вересня 1944 р. на Закарпаття переходив також курінь УПА «Степового» (командир А. Максименко), що скористався нагодою і розповсюдив у закарпатських селах до 5 тис. примірників листівок та оунівської літератури і на зворотній дорозі забрав кілька підвод з угорською зброєю, боєприпасами, медикаментами та уніформою⁴¹.

В одній із інструкцій Проводу ОУН(б) для членів націоналістичного підпілля, виданій наприкінці літа — на початку осені 1944 р., наказувалося не загострювати відносин із сусідніми народами, а саме поляками, румунами та угорцями, а навпаки бути із ними у добрих взаєминах. У розмовах із представниками згаданих народів рекомендувалося звертати їхню увагу на абсолютну недоцільність ворожнечі й боротьби проти українського народу в той час, коли існує спільна для всіх загроза і ворог № 1 — СРСР. «Нам треба сконсолідуватись між собою, — зазначалось у поясненні до інструкції, — для спільного фронту проти одного ворога. Щойно після того будемо рішати про справи між собою. Коли хтось зверне увагу, як ми можемо миритись з тими, які мають претенсії-апетити на наші землі, як Галичина, Карпатська Україна, Бессарабія і інші, то даймо коротку відповідь, що це справа проводу і нас ця справа не обходить»⁴².

Підсумовуючи можна зазначити, що проблема Закарпаття у переговорах між представниками українського визвольного руху і воєнно-політичними колами Угорщини у 1943–1944 рр. відіграла значну, однак не вирішальну роль. Незважаючи на те, що над обома сторонами тяжів гіркий досвід попередніх відносин, угорські воєнні кола, з одного боку, та керівництво ОУН(б) і командування УПА, з іншого, змогли за складних умов завершального етапу Другої світової війни дійти взаємної згоди і домовитися про ненапад, нейтралітет і воєнну співпрацю на антибільшовицькій основі. Під час переговорів на вищому рівні у Будапешті між делегацією представників українського визвольного руху, начальником угорського генштабу генерал-полковником Ф. Сомбатхеї і представником Міністерства закордонних справ Угорщини Дежу Шаї у грудні 1943 р. були зроблені помітні кроки для дружнього зближення між угорським та українським народами. Угорські керівні кола визнали ОУН(б) за головну силу й лідера українських національно-визвольних змагань, рух, здатний виражати інтереси українського народу та репрезентувати його на міжнародній арені, а УПА як воєнне формування українського визвольного руху. Незважаючи на низький рівень політичних переговорів, під час зустрічі у Будапешті визначалися перспективи майбутньої співпраці між двома вільними державами, угорські

воєнно-політичні кола визнали необхідність створення незалежної Української держави на кордоні з Угорщиною. Однак офіційне визнання Угорщиною незалежної України відкладалося до виникнення сприятливих для цього міжнародно-політичних умов. Обидві сторони свідомо уникнули обговорення територіальних проблем, побоюючись зриву переговорного процесу й ліквідації попередніх домовленостей між командуванням УПА та угорської армії, що дало їм змогу в подальшому здійснювати ефективну співпрацю і проводити переговори на локальному рівні, незважаючи на часті конфлікти й збройні сутички. Під час переговорів з угорськими воєнно-політичними колами та їх підсумку діячі ОУН ані кроку не відійшли від ідеї соборності Української держави, залишивши справу Закарпаття на майбутнє українсько-угорських переговорів, однак загалом визнаючи цей регіон за невід'ємну складову Української держави. Окремі тактичні комбінації й дипломатичні хитрощі оунівців на переговорах з угорцями були лише спробою відвернення їхньої уваги від складної й болючої теми Закарпаття задля активізації співпраці між УПА та угорською армією у протистоянні більшовицькій експансії. Незважаючи на це, фактор Закарпаття був часто присутній у відносинах між УПА та угорською армією і виявлявся в участі закарпатських українців у переговорах між командуванням двох армій і частих переходах представників ОУН і УПА 1944 року на територію краю.

Водночас слід зазначити, що переговори між УПА та угорською армією у 1943–1944 рр. вивели українсько-угорські відносини на якісно вищий рівень. Якщо раніше ставлення угорських керівних кіл до «українського питання» і можливості створення незалежної Української держави на північно-східному кордоні Угорщини визначалося насамперед проблемою державної приналежності Закарпаття, то в результаті мирних переговорів між представниками українського визвольного руху і воєнно-політичними колами Угорщини у роки Другої світової війни було продемонстровано можливість мирного співіснування й взаємовигідної співпраці між двома сторонами на ґрунті спільних інтересів і боротьби проти спільного зовнішнього ворога незалежно від фактора Закарпаття.

¹ Див. докладніше: *Пагіря О.* Невідомі листи делегації уряду Карпатської України до уряду Угорщини // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науковий та документальний журнал. — № 1 (32). — Київ–Харків, 2009. — С. 49–70.

² *Пушкаш А.* Цивілізація или варварство. Закарпатьє 1918–1945. — М., 2006. — С. 371–372.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБУ). — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 33зв.

- ⁴ Там само. — Арк. 56.
- ⁵ *Gyula Vargai*. Magyarország a másodíc világháborúban. — Budapest, 2001. — Old. 215–217.
- ⁶ Див. докладніше: *Пагіря О.* Переговори між УПА й Угорською армією в 1943–1945 рр. // *Визвольний шлях*. — Кн. 6. — 2006. — С. 86–115.
- ⁷ *Дольницький А.* Договір про ненапад між УПА й угорською армією // *Літопис УПА: Волинь і Полісся*. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. — Торонто, 1984. — С. 41.
- ⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). — Ф. 57. — Оп. 4. — Спр. 338. — Арк. 167.
- ⁹ *Дольницький А.* Вказ. праця. — С. 42–44.
- ¹⁰ Там само. — С. 44–50.
- ¹¹ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 75135фп. — Арк. 85зв.
- ¹² *Гриньох І.* Сорок років тому в Будапешті // *Літопис УПА*. Т. 26. — Торонто–Львів, 2001. — С. 135.
- ¹³ *Літопис УПА*. Нова серія. Т. 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали. — Торонто–Львів, 2007. — С. 425–426.
- ¹⁴ *Гриньох І.* Вказ. праця. — С. 140–141.
- ¹⁵ ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 33286фп. — Т. 1. — Арк. 267.
- ¹⁶ Там само. — Спр. 75135фп. — Арк. 87–87зв.
- ¹⁷ *Держалюк М.* Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // *Пам'ять століть*. — 1997. — № 1. — С. 138–139.
- ¹⁸ *Літопис УПА*. Т. 28. Марія Савчин («Марічка»). Тисяча доріг (спогади). — Торонто–Львів, 1995. — С. 286–287.
- ¹⁹ *Літопис УПА*. Нова серія. Т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля (1944–1946). Документи і матеріали. — Київ–Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2006. — С. 492.
- ²⁰ *Ziemię wschodnie. Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji I Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj: kwiecień-lipiec 1944 r. Wstęp, wybór i opracowanie.* Mięczyśław Adamczyk, Janusz Gmitruk, Adam Kosecki. — Warszawa–Pułtusk–Kiele, 2006. — S. 161.
- ²¹ *Budaj M.* Národnostné menšiny v Mad'arskej kráľ'ovskej armáde v rokoch 1939–1943 // *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov*. T.I. Zborník príspevkov z prvého sympozia Katedry historie FF UCM Trnava Modrová 19–20. áplila 2002. — Trnava, 2002. — S. 160–170.
- ²² Докладніше про відносини між УПА та 1-ою угорською армією на території Галичини 1944 року див.: *Пагіря О.* Відносини між українським визвольним рухом та угорською армією в Галичині в першій половині 1944 р. // *Український визвольний рух*. / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Зб. 12. — Львів, 2008. — С. 74–116.
- ²³ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 4; Копія: ЦДАГО України. — Ф. 57. — Оп. 4. — Спр. 338. — Арк. 400–402 та Ф. 57. — Оп. 4. — Спр. 339. — Арк. 399–401.
- ²⁴ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 4зв.

²⁵ Патрисяк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. — Вип. 11. — К., 2008. — С. 67.

²⁶ Там само. — С. 67–68.

²⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3836. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 44.

²⁸ The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (University of Toronto). — Вох. 207. — Number 17. — P. 56–57.

²⁹ *Ravasz István*. Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX. Század Első Felében // Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.). — К., 2006. — Old. 220; *Держалюк М.* Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // Пам'ять століть. — К., 1997. — № 1. — С. 139–141.

³⁰ The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (University of Toronto). — Вох. 207. — Number 17. — P. 60.

³¹ УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. (Збірка документів). — Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. — С. 13.

³² Літопис УПА. Т. 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 4: Документи і спогади. Зібрав Євген Штендера. Редактор Петро Й. Потічний. З англійським вступом і резюме. — Торонто–Львів, 2001. — С. 499.

³³ *Струтинський Я.* («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко») // Літопис УПА. Т. 26. — Торонто–Львів, 2001. — С. 195.

³⁴ *Болехівський О.* З підпілля у невідому путь. Спомини. // Літопис УПА. Т. 32. Медична опіка в УПА. Кн. 2. — Торонто–Львів, 2001. — С. 181–193.

³⁵ *Hádtörténeti Levéltár (HL)*. — VKF. — 12szn/el. 1–1944. — Old. 5.

³⁶ *Зеленчук М.* З її святим іменням // «Грім» — полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали. / Упорядник Роман Грицьків. Літопис УПА. Серія «Події і люди». Кн. 5. — Торонто–Львів, 2008. — С. 62–63.

³⁷ HL.–M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 132/pk. — 944.

³⁸ HL.–M. kir. 13. táb. tü.o.pk-i. iktató iratok. 132/pk. — 944.

³⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 40зв.–41.

⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 34–37.

⁴¹ Архів УСБУ в Івано-Франківській області. — Ф. 5. — Спр. 3100п. — Т. 1. — Арк. 42.

⁴² ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 46. — Арк. 21–23.

В статъе раскрывается роль фактора Закарпаття в переговорах между представителями ОУН и УПА и венгерскими военно-политическими кругами на завершающем этапе Второй мировой войны.

Ключевые слова: Закарпатъе, Карпатская Украина, Венгрия, ОУН, УПА, венгерская армия, переговоры, военно-политические круги.

In the article examines the role of Transcarpathia region in negotiations between representatives of OUN and UPA and the Hungarian military-political circles on the conclusive stage of the Second World War.

Key words: *Transcarpathia, Carpatho-Ukraine, Hungary, OUN, UPA, Hungarian army, negotiations, military-political circles.*